

SZILÁDY ÁRON.

(Második közl.)

Nem csoda, ha a mondanivalók nagy tömegében itt-ott megcsúszik az író tolla. A Döbrentei-kódex himnuszairól helyesen állapítja meg, hogy fordítójuk «rímekkel még nem törődött, de folyvást szem előtt tartotta a iambicus dimetert», azonban ezt a «szem előtt tartást» csupán abban látja, hogy a verssorok nagyrésze nyolc szótagos; a versek lejtését Toldyval inkább trochaicusnak érzi, mint jambusinak; hibáztatja, hogy «a nemzeti rhythmus által már akkor is bizonyosan követelt» 4 || 4-sormetszet ritka bennök és egyáltalán nem számol a dimeter iambicus penthemimeresével.

Ugyanott fölvet egy másik gondolatot. «Verses maradványainknak legalább is kilenc tizede öröklődött reánk nyolc syllabás négysorú versekben», tehát kétségtelennek látszik, hogy «ős nemzeti versalak az, mely ma is veleszületik minden magyarral.» A dolog azonban, írja, aligha így áll. A nyolc szótagú jambikus sort Ambrosius tette népszerűvé azzal, hogy négysorú strófákra szaggatva írta rá hymnusait. A formát ezek a hymnusok terjesztették aztán el mindenfelé, valószínűleg nálunk is.

Érthető, hogy a jegyzetek közt nagy szerep jut a verses *Katalin-legendának*. A Pelbárt szerzőségének vitatása nyomtatásban itt kerül először a közönség elé. De talán még jellemzőbbek Szilády gondolkodására azok a megjegyzések, amelyek a Mátyás-korabeli magyar irodalomról szólanak. Közismert dolog, hogy a *Salve mundi salutare*-átdolgozást Toldy a benne előforduló régiességekre támaszkodva Nagy Lajos és Zsigmond korába helyezte. Szilády jól mutat rá, hogy a szép, versezet archaismusai miatt is bátran készülhetett később. Ő Mátyás idejére gondol:

«A XV. század második felében a magyar versszerzés mind kül-, mind belalaki tekintetben oly fejlettségi fokot mutat, mely . . . teljes és bevégzett virágzás korának nevezhető. Ebben a korban, Mátyás királysága idejében kell keresnünk a Katalin-legenda szereztetésének idejét; a Sz. László hymnusa

szintén ekkori dolgozatnak bizonyul, sőt Apáti Ferencz feddő énekének a hangja s célzásai is inkább Mátyás alatti, mint későbbi viszonyokra illenek... Bármely hézagos legyen is az ezen korból fennmaradt költői művek sora, mégis némi teljességet lehet rajta észrevennünk. Mintegy bevezetésül zendül meg a királyválasztási gyermekdalt jellemző vallásosan naiv hang, mely a László-hymnusban az ősi dicsőség és győzelmek szakadatlan sorának emlegetése közben erősödik s lelkesít a Mátyás alatt véget érni nem akaró hadjáratokra. Majd ezeket s Mátyás győzelmeit énekli. E győzelem-dicsőítő hang színezete is komolyan vallásos, iránya a legtisztább erkölcsi mozzanatokot tünteti elé; majd Sz. Bernát hymnusában mindentől, mi eddig a földhöz is köté, teljesen megválakozva, merész, biztos szárnyalással emelkedik és lebeg azon pont felett, a hol Sz. László királynak magas kőszálra föltett sajtó aranyképe s Mátyásnak minden élönél magasb, parancsoló alakja közt, nagyszabású trilogikus szerkezetével foglal helyet a Katalin-legenda.»

Figyelmet érdemel, hogy ezek a gondolatok egy másik dolgozattól kerültek a költők tárába. Az illető tanulmányt — címe «*Költészetünk I. Mátyás király idejében*» — Szilády félévvel a középkori verses maradványok megjelenése előtt, 1877. május 27-én olvasta fel az Akadémiában, de csak hét év múlva, az Évkönyvek XIV. kötetében bocsátották közkézre. Kétségtelenül érdekes összefoglaló kísérlet volt, bár az adatgyűjtő műzsa szemelláthatólag idegenül mozgott a neki szokatlan terrenumon és kevés örömet szerzett a kritikának. Szerencsére hamarosan feledésbe merítette a középkori költők gyűjteménye és egy másik könyv, amelynek kiadását eredetileg ugyancsak Toldy Ferencztől várták: *Gyarmathi Balassa Bálint költeményei*.

*

Balassáról már addig is tudott egyet-mást az irodalom. Versei közül ismerték pár vitézi énekét és az isteneseket, életéről közkezen forgott jó néhány adat, 1874-ben fölfedezték költeményeinek egy kéziratos gyűjteményét a Radvánszky-kódexben és benne szerelmes verseit. A következő év elején Thaly Kálmán ismertetést írt róluk a Századokba, de maga az egész sorozat csak 1879-ben, Szilády kiadásában válik közkincsé, s ugyanitt jelenik meg a költőnek első, terjedelmesebb életrajza.

A biográfiához, természetesen, új adatok kellettek. Oklevél kevés állott rendelkezésre: a Sennyey-levéltár tizenhárom másolata, az Országos Levéltár anyagából még ennyi sem, a nagyszombati levéltárból egy darab. A régi írók közül Bornemisza, Salánki György, Istvánffy, Rimay János, a levelezők közül Thurzó György szolgáltat egyet-mást. Az újabbak sorából: Szalay László és Nagy Iván: mindössze is elég kevés, hogy teljes életrajzot lehessen formálni belőle. Valóban, a Szilády-féle Balassa-biográfiában még mindig nagy hézagok

tátongnak. A költő gyermekkoráról Szilády sem tud semmi bizonyosat, fiatal éveiről is csak annyit, hogy a *Füves kertecske* fordítását hozzáfűzi a század hetvenes éveinek elején nagy szorongások közt élt Balassa-család sorsához és Bornemiszához. A Balassa Bálint 1575 előtti egri vitézkedése nála sem egyéb föltevésnél. Nem tudjuk meg, miért keveredik a fiatal dalia a Békes-kalandba, hol és mivel tölti napjait a fogságból való visszatérése után 1579 től 1584-ig, sem azt, mi viszi Dobó Krisztinával való házasságára. Az életrajz bőven tájékoztat pöreiről, megemlíti azt is, hogy Krisztina elhagyta; de aztán újra beköszönt az adatokban való fogyatkozás: csak azt lehet tudni, hogy a hős 1588-ban «jó hamar lovakért» Erdélyben jár, a következő év májusában Nagyszombatban eladja ott levő házát, augusztusban már valahol «havasok aljában él...», végre szeptember 10—17-ike között kibujdosik Lengyelországba. S ezzel az adatok megint elhallgatnak halála évéig, 1594-ig.

Szerencsére Szilády kezében egyéb forrás is van, mint a nyomtatott könyvek és levéltárak adatai: a Radvánszky-kódex. A Balassa-kiadás 53 lapos bevezetésébe foglalt életrajznak ép az a fő érdeme, hogy fölhasználja ezt a becses anyagot és alkalomadtán lelki mozzanatokot szöveget belőle a rideg külső adatok közé; megszólaltatja a hős költészetét, vagy legalább is utal egyes verseinek tartalmára s ezzel be-bevilágít lelki-ségébe. Kiváltképen a költeményekre támaszkodnak azok a részletek, amelyek Balassa szerelmeivel, csélcspapságával, Losonczy Annához való viszonyával, peres- és bujdosó éveinek hangulataival foglalkoznak. A biográfus sok tapintattal és lelki-ménnyel használta fel a rendelkezésére álló adatokat, és a Balassa-életrajz jóval több összeaggatott rideg adatok sorozatánál: jórésztben meleg és megható képe egy szenvedélyes, féktelen, gyötrődő és süllyedő, de végre is fölemelkedő és megengesztelődő lélek vergődéseinek. Együttal olyan jellemkép, amelynek egyes, apróbb részletei azóta módosultak, de fővonalai mindedig maradandóknak bizonyultak.

A kötetnek egyébíránt a költő művészetéről is vannak új mondanivalói. A Julia-dalokról azt állítja, hogy ezek «mutatják legjobban, mily heves, mily forró volt a költő lázas lelke szenvedélye,» de ugyanakkor költői tehetségének a mértékét is bennük látja: «Az a melegség, mely a legkülönbözőbb elemekből így tudta a cyclust egybeolvasztani, mindenesetre a legfelsőbb fokát érte el a költői alkotóképességnek. Alig találunk benne eredeti darabot, s mégis a latin, német, török egyvelegnek — mondhatni — minden egyes darabja az eredetinek közvetlen hatását gyakorolta eddig, s talán fogja ezután is, midőn a — sokszor nem sokat mondó — eredetiek nagyrészét megismerjük.» A főforrásra, Angerianus verseire, maga Balassa irányította rá figyelmét. Utóbb a saját kutatásai kideri-

tették, hogy a huszonöt Julia-darab közül tizenkettő egészben vagy részben Angerianus után készült, kettő a címében vagy végső versszakában török fordításnak vallja magát, viszont egy a Radvánszky-kódex szerint német eredetű. Ugyancsak kiderül, hogy a Coelia-dalok közül egy részben Angerianus, a többiek sorából pedig négy egészben vagy részben Marullus verseiből van formálva. Balassa, mondja Szilády, már «ifjú vitézkori napjaiban», «jó lova mellett fűvön heverészve is elővette», később pedig «még inkább olvasta s fordította ezen akkoriban igen kedvelt s a kor izléséhez képest nem is ügyetlen verseket. Szíve melegével olvasztotta le róluk az iskolás kérget, a bennök szunnyadó gondolatoknak szerelmével növesztett szárnyakat s örökké tartó kapoccsal fűzte össze költői irodalmunkat az akkori műveltség irodalmával.» Költői tehetsége tanultsággal és izléssel párosult, de dalaiban «a népköltés hagyományos hangja», a «népdalok, virágénekek nyelve» szól és sok az olyan gondolat, szólás, kép és hasonlat, melyet a népköltészetben meg lehet találni. A legkiválóbb érdeme mégis, hogy az üldözött szerelmi lírának utat tört az irodalomban...

Ezek az új-ágok ma már mint közhelyek élnek az emberek tudatában. De akadt rajtok kívül még sok egyéb novum, amelyért a monográfia bevezetését és jegyzeteit érdemes volt forgatni: az istenes versek kiadásairól szóló beszámolás, a jegyzetek becses verstörténeti észrevételei, egyes költemények vagy költeménycsoportok biográfiai vonatkozásai, latin és török forrás-szövegek, régi magyar költőkből és kiváltképpen a népköltészetből merített párhuzamos helyek és elemek, érdekes szómagyarozatok s végre az Euryalusról és Lucretiáról szóló história magyar versbefoglalójának a problémája. Érthető, hogy a kötetet tudósvilág és közönség egyaránt lelkesedéssel fogadta.

«Különvélemény» egyelőre mindössze a költő és Losonczy Anna viszonyára nézve merült fel vele szemben. Károlyi Árpád a Századok 1882-iki folyamában 1589-ből közreadta Balassának egy folyamodványát, amelyben a költő Balassa András ama vádja ellen védekezik, hogy újvári és egri szolgálata infámiával végződött. Ugyanis, ha itt-ott összekocant is társaival, az ügyet mindig kiegyenlítették, becsstelenségről sohasem volt szó. Nem volt ludas a Ferdinandus-féle dologban sem. Mert igaz, hogy Ferdinandus elkergette a feleségét, de aztán megint visszavette. Ez is mutatja, hogy őt alaptalanul gyanúsították.

Károlyi azt hiszi, hogy a Ferdinandus-ügyben mégis volt valami. Szerinte ez a Ferdinandus Nogarelli Ferdinánd, akit 1578 elején neveztek ki szatmári főkapitánnyá. Felesége, Harrach Anna pedig tizenhat éves gyönyörű asszonyka volt és Szatmárra költözésükkor találkozhatott Balassával. Nem csoda, ha öreg férje mellett belészeretett a daliás, szép, előkelő

származású Balassa Bálintba, aki viszont már 1578-ban írt «Lelkemet szállotta meg nagy keserűség» kezdetű énekében elbúcsúzik Losonczy Annától s ettől kezdve Károlyi szerint Harrach Annát ünnepli verseiben.

Szilády, természetesen, nem hagyta szó nélkül a merész föltevést. Még abban az évben, ugyancsak a Századokban felel a feltevésre. Azzal védekezik, hogy Károlyi félreértette a «Lelkemet» kezdetű éneket. A szóban forgó költemény nem búcsúzás, nem is 1578-ból, hanem Losonczy Anna házassága idejéből való. Hangsúlyozza, hogy a költő 1578-ban nem szakadt el Losonczy Annától, ellenkezőleg, még 1582-ben is kölcsönöz tőle tizennégy száz forintot sat. Egyébiránt nem erőlteti a dolgot, a döntést a jövőtől, később felfedezendő adatoktól várja. Közben maga is kutatott, észrevételét is Balassának egy magyar folyamodványával zárja be s utóbb is közöl még egy-két Balassa-adalékot az IK-ben. Várakozásában nem csalódott, az idő neki adott igazat. Az utólag előkerült dokumentumokból kiderült, hogy Ferdinandus úr, akiről az 1589-iki folyamodvány emlékszik, nem Nogarelli, hanem Samariai Ferdinánd az érsekújvári kapitány. A költőnek tehát semmi köze Harrach Annához.

*

Az 1880 ik évben megjelent a Régi Magyar Költők Tára második feléből, a *XVI. századbeli magyar költők műveiből* az első kötet, amelyhez 1912-ig még öt másik csatlakozott. A testes könyvben még van egy és más a középkorból: a Beriszló Péterről szóló ének Schrauf-féle változata, amelyet Szilády előzőleg már a Századokban ismertetett volt, egy versbe szedett naptár, egy adat a csepké-ről . . . de csak mint «pótlék». A XVI. század Csáti Demeterrel és a Péchy Ferenc 1529-ben költ Miklós-versezetével kezdődik és 1566-ig terjed; a gyűjtemény tehát majdnem négy évtized datált vagy datálható költői termését foglalja magában, csaknem 90 szerzőnek több mint 200 próbálkozását, a tudósok által is csak részben ismert, a közönség által jobbadán rég elfelejtett munkákat: egyházi éneket, világi dalt, oktató versezetet, világi és bibliai elbeszélést, iskolai színjátékot.

Nem új dolog: a szöveganyag kiszemeléséhez már az előző időkből maradtak hasznavehető munkálatok: Toldy Ferenc költészettörténete és még inkább a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára, de leginkább csak az epikai és drámai emlékek tekintetében. A többire Ember-Lampénél van egy rövidebb elenchus, egyebekben Sziládynak magának kell az anyagot kiválogatnia a rendelkezésére álló forrásokból: Bornemisza gyűjteményéből, az 1593-iki Bártfai énekeskönyvből, a Szegedi Gergely gyűjteményének fragmentumaiból, az V. kötettől kezdve ugyanennek 1569-iki kiadásából, XVII. és XVIII.

századbeli kancionálékból. A fogódzót rendszeren magok az énekszerzők adják a kezébe azzal, hogy a versfőkben, vagy a befejező versszakokban megjelölik a nevüket, a munkájuk költének helyét és idejét; de helyel-közzel a kiadók is csatlakoznak hozzájuk egy-egy szerző nevére való utalással. Annál több gondot és nehézséget okoz a rengeteg romlott szöveg és szövegeltérés, a helyes és hiteles textus megállapítása. A corpus szerkesztője ebben a részben igazán nagy és kiváló munkát végzett és hű szövegekben támasztja föl a feledésbe merült irodalmat.

Bizonyos, hogy ezek a költői próbálkozások nemcsak mint tudóst, hanem mint protestáns embert és papot is érdekelték. Elvégre a XVI. század magyar verselői között, akik a gyűjteményben szerepelnek, mindössze Csáti Demeter, Pécsy Ferenc, Istvánfi Pál, Ráskai Gáspár, Armbrust Kristóf és a Felnémeti névtelen katolikus vallású, a többi egytől-egyig a protestantizmus követője és maga a corpus, anyagánál fogva, a legszorosabb kapcsolatban van a régi protestáns énekeskönyvvel. Ha valaki, a halasi pap tudott gyönyörködni a protestáns szellem korai kivirágzásában, sok szépséget talált benne és egyes helyei valósággal lelkesedésre ragadták. Azután nemcsak a tartalom és maguk a szövegek érdekelték. Mint a középkori emlékekkel kapcsolatban, itt is mindent el akart mondani, amit az egyes darabokra vonatkozólag összegyűjthetett. A jegyzetek lehetőleg azzal indulnak, hogy elbeszélik a szóban forgó mű szerzőjének életét, vagy felsorolják a róla szóló adatokat. A változatosság meglepő: 87 szerző közül 76 kap jegyzetet; a 76 közül 44 az olyan, akiről semmit, vagy csupán annyit lehet mondani, amennyit az általa írt mű versefelei és befejező szakai vallanak; tizennyolcnak az írójáról egyéb forrás is említ egyet-mást, rendszerint az illetőnek iskolázása helyét s a hivatását. Ilyen forrás a *Regestrum bursae Cracoviensis*, a régi egyháztörténeti hagyomány, a régi irodalomból Székel Estván *Soltár könyve*, Bornemisza Péter énekese, Félegyházi Tamás újtestamentumának, Heltai bibliafordítása első kötetének, Melius *Igdz szentírásból kiszedett énekének ajánlólevele*, a krakkói egyetem *Liber promotionuma*, továbbá egy pár újabb mű: Frankl Vilmos *Révai Ferencz fiainak iskolázása*, és egyes helyekről szóló kiadványok: a Hornyik-féle *Kecksemét története* vagy a Békésvármegyei Régészeti Társulat 1880-iki évkönyve... Végre van tíz-egynéhány író, akinek életéről vagy valamelyik életszakáról bősegebb adat áll rendelkezésre: közéjük tartozik Tinódi Sebestyén, három nagyúr: Istvánfi Pál, Ráskai Gáspár, Battyáni Orbán; Armbrust Kristóf, aki szintén előkelő ember volt és országos hivatalt viselt; öt oszlopos reformátor: Dévai Bíró Mátyás, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Heltai Gáspár és Dávid Ferenc; végre Sylvester János, Huszár

Gál és Szegedi Gergely. De tudvalevőleg az ő irodalmi sorsuk sem egyforma: az oszlopos reformátorokról elég szó esett az irodalomban, Szegedi Kis Istvánnak még a XVI. századból maradt, egy pompás életrajza, Dévai, Sztárai, Dávid Ferenc, Sylvester életét modern monografiákban dolgozták fel, Heltait az egyháztörténeti munkák emlegetik, a róluk szóló kész adatokat csupán ki kell egészíteni egy-két újjal: a Történeti Tár 1880., 1889., 1890., 1893. és 1898., a Századok 1871., 1877. évfolyamából, a Frankl *Hazai és Külföldi iskolázásából*, Melius és Bornemisza műveiből, vagy a saját irataikból. Armbrust Kristófról még az ötvenes évek végén látott napvilágot egy életrajz Mátray Gábor tollából; nem kellett hozzátenni többet két tudósításnál, egyet Franklból, egyet a Történeti Tár 1884-i folyamából. A helyzet azonban nem mindig ilyen kedvező. A Szegedi Gergelyről olvasható jegyzethez Verancsics püspök levelezésén és Kemény Lajos kassai reformációtörténetén kívül a Frankl *Iskolázásából* és a Történeti Tár 1890-iki folyamából, Huszár Gál életéhez ugyancsak Verancsicsból, a Történeti Tár 1889 és 1890-i, a Századok 1876 és a Magyar Könyvszemle 1888-iki folyamából kell hozzákapcsolni adatokat. Végre többé-kevésbé új cikkek sem hiányoznak, példa rá Ráskay Gáspár és Battyáni Orbán élete. Mind a kettőre jellemző, hogy a forrásoknak mekkora gazdagsága és változatossága szólal meg benne. Az elsőben egymásután jut szóhoz a Történeti Tár 1882-iki, a Századok 1874-iki évfolyama, a Körmöcbányai levéltár, a *Codex diplomaticus*, Katona *Historia critica*ja, Jászay, Istvánfi Miklós, Brutus Mihály, Bogáti, Verancsics, a *Magyar országgyűlési emlékek* és a *Régi magyar nyelvemlékek* II. kötete; a másodikban: a *Hazai okmánytár*, Frankl, Forgách, Istvánfi, Kovachich, Szerémi, Szalay László, Tinódi, Verancsics, Brutus, a Történeti Tár 1878. évi folyama, az Országos Levéltár, Schæesæus és a pótlékban a Nádasdy Tamás családi levelezése. A kipécézett nevek nagyjában mutatják Szilády biográfiai kutatásainak egyik forrásterületét. A másik a hazai protestáns egyháztörténeti hagyomány: a Geleji Katonák, Tolnai Istvánok, Pápai Párizok, Pósházi Jánosok, Ember Pálok följegyzései és utódaik munkái. Rajtuk épül fel a Sztárai-életrajznak oroszlánrészze, a Dézsi András, Radán Balázs és Siklósi Mihály papságáról szóló három szakasz; de ezenkívül is mindenfelé lehet velük találkozni a gyűjteményben az egyes biográfiák vagy életrajzi jegyzetek részeiben, teszem a Farkas Andrásról, Batiziról, Dévairól, Sylvester Jánosról, Dobai Andrásról, Biai Gáspárról, Kákonyi Péterről, Székely Balázsról, Barát Istvánról, Heltai Gáspárról, Varsányi Györgyről és Szerémi Illyésről olvasható darabokban.

Szilády összeszedett minden adatmorzsát, amelyhez hozzáférfhetett. Nem rajta múlik, hogy a «morzsa» sokszor kevés,

az adatok között rengeteg a hézag, amelyet sehogysem, vagy csak okoskodással lehet, ha lehet, áthidalni. Szó sincs róla, ettől sem riad vissza. Az életrajzok telve vannak föltevésekkel. Farkas András *Cronicaja* együtt jelent meg Gálszécsi *Katekizmusával*; hihető tehát, hogy a két ember szorosabb kapcsolatban volt egymással. Dobai András 1540-ben Sárospatakon írja énekét az utolsó ítéletről; Dévai Bíró Mátyás, Perényi Péter udvari papja, ugyanez évben válik meg Pataktól, következésképp Dobai nem lehet más, mint Bíró Mátyás utóda az udvari papságban. Ugyancsak Dobai énekének verseiben a következő mondat olvasható: «Andreas Dobai domino Michaeli Vas se commendat unice». Vas Mihály Perényi siklósi kapitánya és nagykárolyi ember volt. Ezért valószínű, hogy ő ajánlotta Dobait mint «földijét» az udvari papságra. Ismét: Szeremlyéni Mihály 1544-ben Kanizsa várában verselt. Kanizsa azidétt Nádasdi Tamásé volt, feltehető tehát, hogy Szeremlyénit Nádasdi küldte Kanizsára az új hitet hirdetni. A *De fiducia in Deum* című ének Tordán költ, 1544-ben, «hideg ősznek kezdetiben», «Szent Ferencnek ünnepiben». Torda reformálása 1546-ban már be van fejezve, része volt benne Kolozsvári Fodor (Crispus) Bálint tordai papnak is. Lehetséges ennél fogva, hogy a *Fidutiának* szintén Fodor a szerzője. Más érdekes eset: Baranyai Pál — a versfők szerint Paulus Baranjai de Muche — Fejérváron készítette versezetét a tékozló fiúról. Utólag valaki ezt a szakot csatolta az elbeszéléshez:

Énekbe minap az ki ezt beszerzé,
Az 5° életét Isten elvégezé
Mikor irnának az másfél ezerben
És negyvenötben.

Szilády szerint a szakasznak föltehetőleg az az értelme, hogy Baranyai Pál 1545-ben búcsút mondott addigi protestáns vallásának; régi hitsorsosai ezért «halott»-nak nevezték. És utal a Lányi *Egyháztörténetére*, mint amelynek II. 79. lapján egy Muche Pál nevű pozsonyi kanonok szerepel mint a szegény tanulók jótévedője. Nagyon valószínűnek látszik tehát előtte, hogy annak idején ez írta a fehérvári versezetet.

A hat kötet biográfiáiban és biográfiai jegyzeteiben lépten-nyomon találkozunk hasonló műveletekkel, különösen a gyűjtemény két legnagyobb életrajzában: a Tinódi Sebestyén és Sztárai életében. Amit a Sztárai-vita a maga hőse származásáról, 1548-ig való működéséről, Patakról történt távozásának okairól, a mohácsi mezőn támadt érzelmeiről, 1551-iki gyulai utazása lefolyásáról, 1552-iki tevékenységéről, Tolnáról 1558-ban történt távozása okáról beszél, vagy ahogyan Meliusnak a «fél pápista Pápa, Wittenberga és Bártfa ostyás, oltáros, gyertyás majmai» ellen 1565-ben tett kirohanását magyarázza,

mind egy szálíg hozzávetés. A Tinódi-életrajzban viszont még ennél is több a «talán», a «lehetséges», «valószínű», «föltehető» s több efféle. A feltevések közül azonban sok megüti mértéket s félszázad távolságából sem látszik valószínűtlennek. Ezenkívül azt sem lehet számon kívül hagyni, hogy a hipotézisek jelentékenyen fokozzák az életrajzok változatosságát, és jórészt ennek köszönhető, hogy Tinódi és Sztárai biográfiáját még mindig élvezettel lehet olvasni.

Persze Szilády Áron nem azért bujja a könyveket, hogy csak ismeretlen életrajzi adatokkal és feltevésekkel gyarapítsa a tudományt. A közölt munkákról, vagy velök kapcsolatban szintén szeret új dolgokat mondani. Az *Emlékezünk régiekre* a XIX. század hetvenes éveiben még szélében mint középkori régiség szerepelt; Szilády a versezet stílusát tüzetesen összehasonlítja a Csáti-féle töredékekkel és arra az eredményre jut, hogy a két szöveg közül valamelyik a másiknak szolgai utánzata, vagy mind a kettő egy kéznek a munkája. Sylvester híres helyét a képes beszédből már jóval előbb ismerték: Szombathy János mint a szerző poézis-kedvelésének bizonyítékát idézi 1805. május 27-én Kazinczyhoz írt levelében; Révész Imre közreadja monográfiájában, de költészettörténeti fontosságát a hat kötet elseje hangsúlyozza először. Az 1548-ban költ *Házások énekiről* a versefejekből köztudomású volt, hogy Nyilas István és Zsámboki Anna menyegzőjére készült. Szilády a *Régi magyar nyelvemlékek* III. kötetében közölt néhány levél alapján elfogadhatóvá teszi, hogy az ének Nagyszombatban költ, és a völegény az az esztergomi születésű Nyilas István, aki 1555-ben Nagyszombat városának szolgálatában állott, 1569-ben pedig már mint a város főbírája szerepel. A menyasszonyról 1835-ben a Tudományos Gyűjteményben az a gyanú merült fel, hogy Joannes Sambucus nőtestvére lehetett: most ezt is megerősíti az a körülmény, hogy a Sambucus leánytestvére Nagyszombatban született, atyját Péternek hívták és egy, a nagyszombati Tanácshoz 1552-ben intézett levél a külső címben a bíró neve után «az több fő urak közül» Zamboky Szabó Pétert nevezi meg először.

Közönségesen ismeretes az Ilosvai *Toldijához* csatolt fejtegetés végeredménye. A XIX. század nyolcvanas éveinek elején Toldiról még nagyon megoszlottak a vélemények. Voltak, akik Toldy Ferenczel mitikus alaknak tartották; mások német vagy francia elbeszélésekre vitték vissza; ismét mások Kemény Zsigmonddal és Arany Jánossal valóban létezett embert láttak benne. Szilády hű maradt Arany tanításához. A XVI. századbeli költők gyűjteménye hangsúlyozza, hogy Ilosvai már a Nagy Sándorról írt verses históriából gondosan kihagyogatta Curtius forrásul használt szövegének azokat a részeit, amelyeket költött tartalmúaknak gondolt. A nagyidai mester igazmondó

krónikásnak tartja magát, a Költők Tára szerint bizonyos, hogy Toldiról sem ír semmit, amit nem tart igaznak. Toldi Miklós Ilosvai szerint a biharmegyei Nagyfaluban született. Szilády rámutat, hogy egy, már előbből ismert 1552-iki összeírásból csakugyan kitűnik, hogy azidért a bihari Nagyfaluban, Toldon, Szalontán stb. Toldi Mihályon és Tamáson kívül még három Toldi Miklós (Nagyfalusi, Kis és Feketebátori) él és szerepel több-kevesebb portával, a bihari Nagyfaluban tehát kétszáz évvel azelőtt is lehettek Toldiak. Aztán Toldi Miklós — ugyancsak Ilosvai szerint — 1320-ban, Velencei Károly idejében jött a világra és Nagy Lajos alatt vitézkedett. A születési évszám igazolására nincsen adat; de, mondja Szilády, az énekszerzők, ha évszámot mondanak, ezt rendszeren régibb tudósításokból merítik; viszont a Nagy Lajos alatti szolgálatról egykorú oklevelek tanúskodnak. Egy 1354-ben költ oklevélben, amelyet már Nagy Iván említett volt, «Magister Nicolaus de Tholdy» mint «vice comes et Castellanus posoniensis» szerepel; ismét más oklevelek szerint 1359-ben Nicolaus Toldi Valoris királyi megbízással Firenzébe küldetik két orosz-lánkölyök átvételére; 1365-ben Olaszországban van mint az angolokból és magyarokból odagyült fehér csapat egyik tisztje (Comes de Tholdi Ungarus). Végre 1383-ban, de még 1385-ben is, mint szabolcsi főispán szolgál, utólérve testvérét, Györgyöt, aki 1376-tól 1382-ig mint Biharmegye főispánja ismeretes és «Magister Georgius de Told comes Bihariensis»-nek írja magát.

A kérdés eldőlt: Toldi Miklós nem költött személy. De kiderült egyéb is: az, hogy Toldi Miklós nem az a parasztnak nevelt vasgyúró, aminek Ilosvai rajzolja; nem is két évvel azután halt meg, hogy Lajos király valami gyűlésbe invitálta. Mi több, Ilosvai egyéb részletei sem igazolhatók a történelemből. Nagy Lajos nem hirdethetett újudvart Németujhely várába, tehát Miklós sem győzhette le ott az olasz vitézt; Prágában sem járt, hogy Toldi ott megfenyegethette volna botjával a császárt és a tizenegy királyokat. Egyszóval: meg kell engedni, hogy a mondának is van része a Toldi-történetek kialakulásában.

Szilády nem kereskedett tovább. Nem jutott el odáig, hogy Toldi ifjúsága tulajdonkép a Parcival ifjúsága, amint az a francia chanson de geste-ekben a XI-XII. században öltött alakot; férfikora: az özvegygel való találkozás, sirrablás és a prágai kaland a geste-époszok visszhangja, végre vénsége: a barátságban vívott párbajjal: Ogier le Danois történetével kapcsolatos, és így tovább, ahogy negyven évvel utóbb Solyomossy Sándor tanította. Amit a Költők Tára írt, a maga mivoltában nagy fölfedezés és jelentékeny vívmánya az akkori tudománynak.

Adatokban bővelkedő, értékes és majdnem hús lapnyi fejtegetés csatlakozik Sztárai drámai kísérleteihez. A dolgozat Gyulai Pál és Ábel Jenő megállapításából indul ki: hogy a liturgiai miszteriumból nálunk nem fejlődött miszterium-dráma. Ellenben voltak passió-játékaink, bár biztosabb nyomokra csak a XVI. század végén akadunk Bornemisznánál, a XVII. században Geleji Katonánál és Pósházi Jánosnál, akik a barátokat Jézus szenvedéseinek «kitragédiázása» miatt váltig korholják. De sem ezekből, sem az urak és a nép farsangi komédiázásaiból és álarcos bohóckodásaiból nem lett szindarab. Máshol kell kereskedni. Aquinói Tamás és vele együtt a katolikus Egyház «secundum se», vagy amennyiben pusztán mulattatás a célja és a jó erkölcsöt nem sérti, nem tartja tilosnak az «officium histrionum»-ot. Itáliában az egész középkoron át divatoztak a miszteriumok és moralitások. A XVI. századdal a világi drámaírás is megindul, s az első darabok 1514-ben és a következő évben a pápa jelenlétében kerülnek színre. Több, mint valószínű, hogy Sztárai Padovában ismerte meg a színezetet, legalább is «az a körülmény, hogy mindkét darabjában névszerint is ugyanazon népies alakok szerepelnek, egyenesen a pádovaiak kedvelt színészére s komédia-írójára, Ruzzantéra emlékeztet.» Viszont a reformációról sem szabad megfeledkezni. A németeknél ugyanis már 1522 karácsonyán előadták a berni diákok Niklaus Manuel *Der Todtenfresser* című darabját, amely a katolikus papságot a gyászmisek miatt gúnyolja. A példát aztán csakhamar mások is követték, egyik-másik darab Sztárai figyelmét is magára vonhatta.

A fejtegetés többi adata: a fő reformátorok magatartása a színjátszás iránt, az 1562-iki debreceni hitvallás és hatása, az *Igaz papság tükörének* travestálása a *Válaszuti komédiában*, már akkor sem volt ismeretlen. A kassai reformált szeminárium 1667-iki őszi examenére szóló meghívót azonban megint csak Szilády ássa ki a Sárospataki Füzetek 1862-iki évfolyamából. Érdekessége abban áll, hogy szerinte a tanítók «minden dolgukat s forgolódásaikat az híres sárospataki scholához igyekezvén conformálni», a vizsgálatot «egy comoediabeli actusocskák játékaival» kötötték össze. Ebből ugyanis világosan kitetszik, hogy az iskolai színjátszás Patakon sem volt ismeretlen.

Teljességgel új oldaláról mutatja be Sziládyt Ráskai Gáspár *Vitéz Francescójának* tárgyalása. Toldy Ferenc szerint Ráskay a historiát valami hézagos népregéből formálhatta, viszont Heinrich Gusztávnak az a véleménye, hogy olasz forrásból vagy legalább olasz eredetű szövegből kellett dolgoznia. De Szilády sem hiszi, hogy az elbeszélés merőben a magyar szerző alkotása. Rámutat, hogy a mese magva «majd minden nép költészetében megfogant s szép virágot hajtott»; egyben német munkákra utal, amelyekből kitéűnik, hogy a hű

nő már a hindu mondákban is férfi-ruhát öltve keresi fel férjét s vele anélkül találkozik, hogy az megismerné, míg maga meg nem ismerteti magát. Találkozunk vele Boccacciónak egy már Toldy által említett elbeszélésében, Shakespeare-nél, olasz, francia, német, dán, svéd, norvég népmesékben. A lényeg többé-kevésbé mindenütt ugyanaz, csupán a felöltöztetése más-más. A fejtegetés nagy súlyt vet arra, hogy Ráskaynál a nő nemcsak férfiruhába öltözik, hanem mint vőlegény is szerepel. A mi mondáinkban, írja, általában nem szerepelnek férfivá öltözött nők. Ilyen a *Bankó leánya*, de ennek az írója nyiltan megmondja, hogy a mesét horvátból fordította, s az eredetije vagy testvérei meg is találhatók a horvát költészetben. Egy morva darabban, *A bátor leányban*, a császár szintén huszárleányhoz akarja a saját egyetlen leányát feleségül adni. Az albán és olasz mesékben ugyancsak gyakoriak a férfinak öltözött nők; de a nő-vőlegény csak egy-két szláv mesében fordul elő. Szilády szerint mindez arra vall, hogy a «Franciskó története valóban Zrebernik-vidéki monda lehetett Ráskay idejében.»

Tovább itt sem kutatott. De jellemző, hogy az utódok tizenhat esztendő mulva szintén a délszláv költészetben vélik megtalálhatónak a *Francesco* atyafiságát.

Általában rajta volt, hogy a gyűjtemény beszámoljon a közölt darabok eredetével vagy forrásával. Ez rendszerint különben sem került fáradságba, mivel a XVI. század szerzői épúgy szeretik megjelölni forrásukat, mint a középkori kódexek írói a náluk olvasható himnuszok latin kezdőszavait. Ha máshol nem, legalább a versfőkben tudatják, hogy hányadik zsoltárt akarják tolmácsolni, a biblia mely részét foglalták versekbe, vagy mely más munkát fodítottak, de azért kivétel is található. Az utolsó ítéletről írt darabok közül a Dobai András pompás költeménye mélyen hallgat róla, hogy végig a Máté XXV. részét követi. Egy másik versezet, a Sarlókői névtelené, nagy gonddal sorolja elő azt a tizenöt jelet, amely az ítéletet meg fogja előzni. Közben nem mulasztja el rámutatni a forrására sem: «Hieronimus ezt szépön magyarázza», — csupán arról feledkezik meg, hogy a jeleknek semmi nyoma Szent Jeromos írataiban. Szerencsére Szilády ismeri a kérdés irodalmát; abból kitetszik, hogy a tizenöt jelet Beda Venerabilis, Petrus Comestor és Aquinói Tamás, sőt Pelbárt is felsorolja, egyben-másban eltérő szöveggel ugyan, de egyformán Hieronymusra való hivatkozással. A szövegek összevetéséből aztán kiderül, hogy a Névtelen a Comestor szövegét követte, ugyanazt, amelynek fordítása az Érsekújvári kódex 573. lapján is található.

Hasonló az eset abban a jegyzetben, amely az Ilosvai *Ptolomeus*ának forrás-szövegével foglalkozik. A kusalkői sombodor íródeákja szintén számot ad forrásáról: «Megtalálta Aristeás könyvében.» Persze nem mindenki tudja, hogy tulaj-

donképen miről van szó: Szilády tehát az olvasók segítségére siet: ismertetést ír az Aristeias-levél irodalmáról és problémájáról. Megállapítja, hogy Ilosvai a levélnek 1561-ben Bázelen megjelent Garbitius-féle latin fordítását használta; és lenyomatja a deák szöveg ama részeit, amelyek a magyar verszetben föl vannak használva.

Tőke Ferenc, aki a szerencsétlen Spiera Ferenc ismert esetét szerezte versekbe, már teljesen fölöslegesnek tartja megmondani, hogy honnan merített. Mindössze annyit árul el, hogy hősének

... nagy sok dolga nem férne énekben,
Csak azok, melyeket megírtak könyvekben,
Kik ő magok látták, környüle forgottak,
Nagy szépen életit például megírták.

A történetben benne van, hogy a kétségbeesett embert két tudós férfi vigasztalta: Vengerius püspök és Gebaldus doktor. Ebből a két apróságból kiderül, hogy a munka forrása nem lehet más, mint az az év- és hely nélkül való ritka könyv, amelynek címe: *Francisci Spierae ... historia, a quatuor summis viris summa fide conscripta, cum ... P. P. Vengerii Apologia*. A «teljes hitelű» négy férfiú ketteje ugyanis senki más, mint Vengerio Péter Pál, a Vengerius püspök, továbbá Gribaldi Máté, a Gebaldus doktor. Mi több: a volt capodistriaai püspök azt sem felejtí el megemlíteni, hogy «*meis ipse auri-bus haec omnia accepi.*»

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az esetek mind a könnyebbek közül valók és van néhány olyan is, amelyben a szöveg nem ad Ariadne-fonalat a forráskutató kezébe. A III. kötetben megjelenik a Péchy-féle Szent Miklós-hymnus latin eredetije; az ötödikben kiséül, hogy a Heltai Gáspár *Hogy a halál nem fél* és *Közbeszéd* című verseinek a német eredetije Johann Spangenberg 1549-ben Wittenbergben megjelent *Vigasztaló könyvében* — *Ein new Trost Büchlein für die Krancken* — található, sőt a *Közbeszéd* latinul is előfordul a budapesti egyetemi könyvtár XV. századi *Sermones Dominicales*-kódexében. A Pesti György *Halálról való emlékeztető énekéről* a VI. kötetben megtudjuk, hogy Holbein rajzgyűjteménye, az *Imagines mortis* hatását érezteti; a Tinódi *Sokféle részögöséről* a II-ban, hogy a benne előadott mese «néhány szerint Josephus Flaviusig volna felvíhető, akinek műveiben azonban hiába keressük.» Megvan azonban a Midrás Akbíról bővült *Midrás Tancchumában*, ezért «későbbi zsidó traditio lehet s onnan vette át a Gesta Romanorum ... Ebből idézi Temesvári Pelbárt is Quadragesimalis beszédei II. részében.»

Talán mondani sem kell, hogy ezek a példák legtöbbször csak a leglényegét érintik azoknak a fejtegetéseknek, amelyekről szólnak, és korántsem sejtetik az adatoknak azt a bőségét,

amellyel a nagy gyűjtemény akárhány fejezetében találkozunk. Arra is rá kell mutatni, hogy Szilády nemcsak mindent el akar mondani mindenről; szeret «ad vocem» előadni olyan dolgokat is, amelyeket bátran mellőzhetne. A Tordai névte- lenről nem tud semmit. Beszél tehát több mint egy lapon át Torda városának reformáció alatti szerepléséről. A *Házások éneki-* ről szóló jegyzetekbe be van ékelve a római epithalamium tör- ténete és egy terjedelmes ismertetés a régi magyar lakodalmi meghívókról. Az Ilosvai *Ptolomeusa* korholja az urakat, hogy náluk csak «pintes serleget, OXS-táblát» lehet találni, de könyvet egyet sem: ezzel kapcsolatban a gyűjtemény három hosszú idézetet közöl: egyet 1628-ból Prágay Andrásról, egyet 1644-ből Laskai Jánostól, egyet 1682-ből Haller Jánostól; az első magyar könyvek hiányát panaszolja, a második és harmadik arról szól, hogy a legtöbben semmit, mások csak deák könyvet olvasnak, mivel a magyart megvetik vagy szégyenlik.

A III. kötet 368. lapján olvasható hosszabb jegyzet Ilosvai *Toldijának* 168. sorát akarja megvilágítani. A sor a királyné asszony szolgálójának temetéséről szól és a költemény két nyomtatott kiadásában, az 1629-iben és 1673-iban így hangzik: «Utolsó böcsület azzal adatott vala.» Az apróbetűs cikk tehát fölveti a kérdést: «Milyennek gondolhatta Ilosvai a tisztességes temetést?» És feleletül jókora darabot idéz Sélyei Balog István 1655-ben megjelent *Temető kert* című munkájából, mi minden nem való és viszont mi kell ahhoz, hogy a temetést tisztességesnek lehessen mondani.

Csakhogy az effélék mégis csak kivételek. Az egyes sza- vakhoz, sorokhoz és szövegrészekhez írt jegyzetek nagy és komoly munka: lelkiismeretes bibliográfia, forrás szövegek bámulatos szorgalommal és türelemmel összeszedett és felsorolt lectio variansok tömegei és, kivált a IV. kötet végéig, szóma- gyarázó példák s idézetek. Közben akad egyéb is: tárgyi magyarázatok régi szokásokról, babonákról, a Makra boráról, a lantosokról és hegedűsökről, a kápolnáról, amelybe Toldi Miklós betört, a Bél Mátyás és Dugonics által felsorolt «Toldi- ereklyékről», de legesleginkább történelmi adatokról. A jegy- zetek a történeti énekeket mindenekfölött a hitelesség tekin- tetéből vizsgálják és gondosan összevetik az egykorú forrásokkal. A Tinódi *Erdéli historiájának* jegyzeteiben minden együtt van, amit adatokban a tárgyalta eseményekről 1880-ig össze lehetett gyűjteni. A hosszú verzeset alig mond valamit, ami szembe ne volna állítva Szerémi György, Székely István, Forgách Ferenc, Brutus Mihály, Szamosközy, Istvánffy, Verancsics, a Hazai, a Hatvani-féle Brüsszeli, a *Török-magyar kori okmány- tár*, a Pray-féle *Epistolae procerum*, Szilágyi-féle *Erdélyi ország- gyűlési emlékek* és Fráter György levelezésének megfelelő adataival.

A XVI. századi költők öt kötete valóban «omne tulit punctum». A kijelölt határból szinte az utolsó szálíg betakarított minden betakaríthatót. De a vállalat ezzel el is érkezett a «sorsfordulóhoz.» Az ötödik kötet 1896-ban jelent meg, a hatodikból már csak 1912-ben látnak világot a pusztá szövegek, a jegyzetekre még később, 1926-ban, Szilády halála után kerül csak sor, azok közül is csupán kilenc darab és a Melius-élet-rajzának eleje származik az ő tollából.

A változás nem érkezett váratlanul. A szerkesztő az V. kötet megjelenésekor már közel jár a hatvanadik évéhez, viszont a VI. kötet szövegrészének megjelenése hetvennegyedik esztendejében találja. Közben az élet sem kímélte; izgalmak, de különféle irodalmi dolgozatok is tartóztatták a megkezdett nagy munka folytatásában. Még 1882-ben megjelenik egy közleménye a Századokban: a *Három hegedűsének*, amely a budapesti egyetemi könyvtárnak egy kolligátumából Moldoványi Mihálynak és egy ismeretlennek, továbbá Valkai András *Bánk bánjának* 1580-iki kiadásából bizonyos Márton hegedűsnek egy-egy jellemző szerzeményét teszi közzé s egyben a kódexekből és oklevelekből összefoglalja az igricségről szóló adatokat. A következő évben sorra kerül az Akadémia *Ritka könyvei* során a Komjáthi-féle *Zenth Paal leueley*, 1885-ben Telegdi Miklós kis katekizmusa, 1893-ban Szegedi Gergely énekeskönyve, 1895-ben Pesti Gábor *Ujtestamentuma*, 1897-ben Dévai Bíró Mátyás kézikönyve. Valamennyihez rövidebb-hosszabb függelék járul, több-kevesebb új adattal, teszem, hogy a *Krakkói töredék* egyszerű próbanyomás, nem, mint Fraknoi hitte, Frangepán Kata régi bibliájának maradványa; Pesti Gábor Erazmus szövegéből fordította az *Wij Testamentumot*, ebben egyezik Komjáthival, akiről a *Zenth Paal leueleynek* facsimile-kiadásában az áll, hogy szövege a *Vulgatából* való, holott Komjáthi még az egyes levelek rövid magyarázatját és értelmét, sőt azoknak az olyan kifejezéseit is, mint «alajtom», «nem alajtom», «tetszik énnéköm» az Erazmus *Argumentumaiból* vette; a két fordító tehát nem protestáns, hanem erasmista. A Telegdi élete és jellemrajza főképp Verancsics, a Magyar Könyvszemle 1880. évi adatai, a püspök *Prédikációiból* és *Feleletéből* és Bornemisza műveiből vett tudósítások alapján épül fel. A Dévai-féle *Tiz parancsolatnak magyarázattya* függelékében a reformátor 1536. évi nürnbergi, 1537. évi wittenbergi, majd krakkói tartózkodása és 1538 tavaszán történt hazajövele van megírva. Közben kiderül, hogy a *Magyarázatot* 1537-ben, Krakkóban, Vietoris Jeromos műhelyében nyomtatták, és a mű 1538 elején látott napvilágot. Végül a tanulmányhoz Dévainak kilenc kiadatlan levele csatlakozik az Országos Levéltár kincstári osztályából.

Talán legértékesebb a fejtegetések közül a Szegedi Gergely 1569-iki debreceni énekeskönyvéhez csatolt cikk: a gyűjtemény

anyagáról és kiadásairól. Megtudjuk, hogy az 1892-ben föl-fedezett 1569-iki teljes példányon kívül a kancionálénak még két teljes példánya, egy 1579-ből és egy 1590-ből való, s ezen-kivül három töredéke ismeretes: az akadémiai könyvtaré, amelyet addig Huszár Gál könyvéhez tartozónak hittek, 1570-ből vagy 1571-ből; a Nemzeti Múzeumé, amelynek keltét Fraknói 1579 előttre tette volt, 1572—1579-ből, végre az Erdélyi Múzeumé, 1579 - 1590-ből. A mű első kiadásáról semmit sem lehet tudni: de valószínűleg azonos azzal az énekeskönyvvel, amelyről Ujfalvi Imre 1602-ben azt írja, hogy «csak igen rövideden ezelőtt negyven esztendővel nyomattatott.» A tanulmány meg-állapítja, hogy az 1566-ban megjelent *Várad*i énekeskönyv ének-anyaga csaknem teljesen azonos a Szegedi 1569-iki kiadásáival; mindössze egyes részletekben és az énekek sorrendjében térnek el egymástól, tehát föltehető, hogy a váradi gyűjtemény a Szegedi-félének első kiadásából készült. Viszont Szegedi kü-lönféle kiadásainak és a későbbi énekeseknek összevetéséből kitűnik, hogy az énekeskönyvek alapanyagában a század végeig alig esett változás. A kiadók egymás kezéből veszik át; hol adnak hozzá, hol kihagynak belőle, hol megint visszaiktatják belé a kihagyott darabokat, de a törzs folyton átmegy egyik kiadásból a másikba. Sőt a folyamat később sem módosul. A törzsanyag a Bornemisza- és a Gönczi-féle gyűjteményeken át is ugyanaz maradt, föl a XIX. századig.

HORVÁTH CYRILL.